

Критичний аналіз статично-психоперманентного підходу до тлумачення психічної депривації людини

Ю. М. Терлецька

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна
Corresponding author. E-mail: yulianysya@i.ua

Paper received 28.04.18; Accepted for publication 03.05.18.

<http://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-165VI69-16>

Анотація. У статті розкриваються основні аспекти критичного аналізу статично-психоперманентного підходу до тлумачення психічної депривації людини. Представники статично-психоперманентного підходу розглядають депривацію й психічну депривацію, як психічний стан людини, котрий виник унаслідок незадоволення потреб. Проте психічний стан людини безпосередньо не пов'язаний з її психічною депривацією, оскільки у відношенні до психічних процесів, психічних властивостей і психічних утворень, він виступає відображенням їхнього інтегрованого впливу в певний період часу, тобто є наслідком їхньої дії. А психічна депривація людини власне спричиняє зміну параметрів її психічних процесів, психічних властивостей і психічних утворень, що передусім впливає на якість функціонування психіки. Тому психічну депривацію людини слід досліджувати у контексті якості функціонування її психіки.

Ключові слова: депривація, психічна депривація людини, статично-психоперманентний підхід, психічний стан, параметри психіки.

Вступ. Результати будь-якого дослідження, їх достовірність залежать від методології наукового пізнання. Власне методологія, як особлива сфера пізнання, становить собою сукупність теорій і концепцій, законів і закономірностей, принципів і підходів, категорій і понять, логічних схем і концептуальних моделей, методів і прийомів тощо. Проте методологія дослідження психічної депривації людини у цей час лише починає серйозно розроблятися. Разом з цим не має сумніву в тому, що важливими у методологічній системі дослідження психічної депривації людини є підходи до її розуміння і тлумачення. Саме підхід, як сукупність способів і прийомів цілеспрямованого розгляду явища у визначеному руслі його буття, дає можливість визначити стратегію й оптимальну тактику пошуку його сутнісних, значеннєво-сміслових і структурно-логічних характеристик. Такий підхід водночас є і окремим напрямом методологічного мислення, і своєрідним способом критичного мислення, яке дозволяє об'єктивно оцінити доцільність вибраного підходу в контексті онтологічної та діяльнісної картини досліджуваного об'єкта. Нами виявлено, що у сучасній психологічній науці фактично склався один підхід до розуміння і тлумачення психічної депривації людини, який ми назвали статично-психоперманентним. Тому його критичний аналіз сприятиме пошуку нових підходів з метою адекватного, всебічного і глибокого, дослідження психічної депривації людини.

Мета наукової статті полягає у критичному аналізі статично-психоперманентного підходу до розуміння і тлумачення психічної депривації людини.

Короткий огляд публікацій за темою. Нами виявлено, що поняття «депривація», «психічна депривація» до недавнього часу повністю були відсутні як у словниках зарубіжних країн, так і у вітчизняних. Безперечно, однією з перших закордонних праць, в якій психічна депривація людини розглядається, як серйозна багатогранна психологічна проблема, є праця Й. Лангмейєра і З. Матейчека «Психічна депривація в дитячому віці» [3], яка вийшла в СРСР російською мовою в 1984 році. Один з головних висновків дослідження є таким: «Психічна депривація є психічним станом, що виник у результаті таких життєвих ситуа-

ціях, в яких суб'єктові не надається можливості для задоволення деяких його основних (життєвих) психічних потреб у достатній мірі й упродовж достатньо тривалого часу» [3, с. 19].

У пострадянський період сутність поняття «депривація» вперше розкривається у статті «Російської педагогічної енциклопедії» за головною редакцією В. Давидова, котра вийшла друком у 1993 році, та присвячена дитячій депривації [10].

В українських наукових колах про депривацію і психічну депривацію, як психологічні проблеми, почали вести мову фактично лише на початку XXI століття. Так, явище депривації розкрито в українській психологічній енциклопедії, автор-упорядник якої О. Степанов [9, с. 18], у працях сучасних українських дослідників Я. Гошовського [2, с. 109], А. Маслюка [8] та ін.

Проте всі ці праці об'єднує використаний ними один підхід – статично-психоперманентний, у рамках якого дослідники розглядають депривацію й психічну депривацію, як психічний стан людини, котрий виник унаслідок незадоволення потреб. Тому виникла необхідність здійснити критичний аналіз цього статично-психоперманентного підходу до вивчення психічної депривації людини.

Матеріали і методи. Для здійснення критичного аналізу статично-психоперманентного підходу до розуміння і тлумачення психічної депривації людини ми використали методи аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, узагальнення й групування наявних знань про людину, розвиток функціонування її психіки, ролі та місця в ній психічних процесів, психічних властивостей, психічних утворень і психічних станів, їхньої взаємозалежності.

Представники статично-психоперманентного підходу розглядають депривацію й психічну депривацію, як психічний стан, що виникає внаслідок незадоволення потреб. Звісно, вони спираються на результати дослідження психічної депривації людини, які отримали Й. Лангмейєр і З. Матейчек, і котрі її тлумачили як психічний стан [3].

Власне через призму статично-психоперманентного підходу до початку XXI століття дослідники виокремлювали та описували фактично

сенсорну, емоційну, значеннєву (когнітивну) й соціальну депривації, окреслені у дослідженнях Й. Лангмейєра і З. Матейчека. Як відомо, ці вчені виділили: 1) стимульну (сенсорну) депривацію, котра виявляється у зниженні кількості сенсорних стимулів або в їхній обмеженій мінливості й модальності; 2) депривацію значень (когнітивну), як занадто мінливу, хаотичну структуру зовнішнього світу без чіткого впорядкування й змісту, котрі не дають можливості розуміти, передбачати й регулювати те, що відбувається зовні; 3) депривацію емоційного ставлення (емоційну), як недостатню можливість для встановлення інтимного емоційного ставлення до якоїсь особи або розрив подібного емоційного зв'язку, якщо такий вже був створений; 4) депривацію ідентичності (соціальної), котра полягає в обмеженні можливостей для завоювання автономної соціальної ролі [3].

Статично-психоперманентний підхід став найбільш поширеним серед дослідників психічної депривації людини. Саме на нього спирається автор-упорядник української психологічної енциклопедії О. Степанов [9, с. 18]. При цьому, наслідуючи Й. Лангмейєра і З. Матейчека, до «основних (життєвих)» потреб ним включено: «1) потреби в певній кількості, мінливості й різновиді (модальності) стимулів; 2) потреби в основних умовах для діючого навчання; 3) потреби в первинних суспільних зв'язках (особливо з материнською особою), що забезпечують можливість діючої основної інтеграції особистості; 4) потреби суспільної самореалізації, що надає можливість оволодіння різними суспільними ролями й ціннісними цілями» [9, с. 20].

На те, що депривація (власне депривація, а не психічна депривація. – зауваж. авт.) є психічним станом, також указують сучасні українські дослідники Я. Гошовський [2, с. 109], А. Маслюк [8] та ін.

Приміром, останній пише: «Феномен депривації ми розуміємо як психічний стан, що виникає в результаті обмеження можливості в задоволенні основних психічних і особистісних потреб» [8, с. 63].

Як бачимо, тут йдеться про «обмеження можливості в задоволенні основних психічних і особистісних потреб», але не пояснюється, що під ними слід розуміти, і як вони представлені у психіці людини.

Далі автор розкриває наслідки деяких видів депривації. Так, про фізіологічну депривацію він пише: «У фізіологічно депривованій особистості, яка існує в замкнутому, блокуючому основні вітальні потреби середовищі, можуть зміщуватися й видозмінюватися найважливіші складові її психоструктури, що культивує антисоціальні поведінкові тенденції. Мотивація такої людини зводиться до нужди, вітальної потреби у їжі» [8, с. 89].

На нашу думку, по-перше, навіть у фізіологічно депривованій особистості, не завжди зміщуються й видозмінюються «найважливіші складові її психоструктури», а тим більше вона далеко не завжди культивує «антисоціальні поведінкові тенденції». Приміром, добровільне голодування пустельників, ченців, хворих з метою лікування, вимушене голодування жителів населених пунктів, котрі знаходяться в облозі ворогів, та ін. Якщо все-таки зміщуються й видозмінюються «найважливіші складові» психоструктури депривованої особистості, то це, по-перше, означає,

що вони у будь-якому випадку є первинними щодо того чи іншого психічного стану людини.

Разом з цим виникає питання, яким чином здійснюється вплив цих змінених «психоструктур» на формування того чи іншого психічного стану? Чи лише психічна депривація впливає на його формування? Якщо припустити, що лише психічна депривація спричиняє той чи інший психічний стан, то виходить, приміром, що у випадку виховання дитини без батьків, він триває все життя? Тоді знову ж таки виникає питання: який зміст цього «постійного» психічного стану?

Результати та їх обговорення. Здійснивши аналіз різних досліджень, а також спираючись на результати наших досліджень, ми дійшли висновку, що статично-психоперманентний підхід адекватно не розкриває сутність і зміст психічної депривації людини, оскільки психічна депривація безпосередньо не впливає на той чи інший психічний стан суб'єкта, а це значить, що її не можна й тлумачити як психічний стан.

Доведемо це.

Підкреслимо, що психічному стану особистості, його тлумаченню, розкриттю й прояву в різних умовах присвячено багато праць. Передусім, зазначимо, що психічні стани людини стали об'єктом ґрунтовних наукових досліджень порівняно недавно (з виходом у світ у 1964 році книги М. Левітова «Про психічні стани людини» [4]). Проте до цього часу, не зважаючи на те, що накопичено значний емпіричний матеріал, багато теоретичних питань щодо феноменології психічного стану залишилися без відповіді. Причина полягає в тому, що довгий час у ній панував дискретний підхід до психічного життя, з позицій якого психічні процеси, психічні властивості та психічні утворення особистості розглядалися окремо від психічних станів, тобто між ними не було встановлено взаємозалежності та взаємообумовленості системно-синергетичного характеру. Однак, на сьогодні доведено, що психічні стани людини виникають унаслідок взаємодії психічних процесів, які розгортаються у певний період часу, з її психічними властивостями і психічними утвореннями [1; 6 та ін.].

Тут слід зауважити, що термін «психічні утворення» на цей час є маловживаним. Але щодо впливу на виникнення психічного стану він, на нашу думку, доцільніший, ніж термін «індивідуальні особливості», оскільки останній, на що наголошує С. Максименко, стосується і психічних процесів, і психічних властивостей і психічних станів, а, на нашу думку, і психічних утворень, про що також пише вищезгаданий автор [6, с. 6].

Загалом про психічні утворення, як рівноцінні компоненти психіки особистості, вели мову давно. Так, у 1981 році російський дослідник М. Феденко, розглядаючи структуру людської психіки, вказує на те, що вона «складається з таких компонентів, як психічні процеси, властивості, стани і утворення». До психічних утворень він відносить знання, вміння, навички і звички, підкреслюючи, що вони «збагачуються і розвиваються протягом усього життя» [11, с. 9-10]. Уявлення про психічні утворення набули подальшого розвитку в працях багатьох українських дослідників, серед яких С. Максименко [6], М. Варій, котрий, приміром, пояснює, що «психічні утворення формуються в процесі виховання і соціалізації особи-

стості. До їх складу автор включає мотиви, стереотипи, переконання, установки, знання, навички, вміння тощо [1, с. 241].

І це відповідає поглядам М. Левітова, який підкреслює: «Визначення психічного стану як особливої психологічної категорії розуміється так: це – цілісна характеристика психічної діяльності за певний період часу, яка показує своєрідність перебігу психічних процесів у залежності від предметів і явищ дійсності, що відображаються, попереднього стану і психічних властивостей особистості» [5, с. 31]. З цього випливає, що психічний стан людини виникає на основі своєрідності перебігу її психічних процесів, що взаємодіють з психічними властивостями і попереднім психічним станом.

Далі М. Левітов робить кілька важливих застережень, котрі знову ж таки підтверджують нашу думку, а саме: 1. «Поза психічними процесами нема і не може бути ніяких психічних станів». 2. «Психічні стани тісно пов'язані з індивідуальними особливостями особистості». 3. «Загальне полягає в тому, що психічні стани та індивідуальні особливості відображають індивідуальну і синтетичну характеристику психічної діяльності, а не просто характеристику її окремих елементів, функцій або боків» [5, с. 32].

Розгорнуту психологічну характеристику психічного стану людини дає С. Максименко, котрий зазначає: 1) «Психічні стани – психологічна характеристика особистості, що відбиває її порівняно тривалі душевні переживання...»; 2) «Психічний стан – поняття, що використовується для умовного виділення в психіці відносно статичних, перманентних моментів». І далі: «На відміну від поняття «психічний процес», що підкреслює динамічні моменти психіки, і поняття «психічна властивість», що вказує на тривалість проявів психіки людини, психічні стани визначаються їх закріпленістю і повторюваністю в структурі психіки людини» [6, с. 56]. В іншій праці С. Максименко підкреслює: «Дійсне розуміння природи психічних станів лежить, на наш погляд, не в площині станів як таких і систематизації, а в аналізі їхньої динаміки, розвитку і зв'язків з іншими психічними явищами. Вже згадувалось, що психічний стан являє собою концентроване й синтетичне відображення всіх психологічних особливостей особистості» [5, с. 200].

Ми можемо підтримати думку С. Максименка, що «психічні стани визначаються їх закріпленістю і повторюваністю в структурі психіки людини» лише в контексті його попереднього твердження: «психічний стан – поняття, що використовується для умовного виділення в психіці відносно статичних, перманентних моментів» [6, с. 56]. Вважаємо, що жодний психічний стан не «закріплений» в структурі психіки, як наприклад психічні властивості чи психічні утворення, а його повторюваність лише в тому, що він наявний та відображає характер взаємодії психічних процесів, що перебігають у даний момент, з психічними властивостями й психічними утвореннями. В іншому випадку такий психічний стан перетворюється

у психічну властивість чи індивідуальну особливість.

На цьому підґрунті можна зробити висновок, що у відношенні до психічних процесів, психічних властивостей і психічних утворень, психічний стан виступає відображенням їхнього інтегрованого впливу в певний період часу. Це підтверджує, приміром, М. Варій, згідно з поглядами якого «психічні стани виникають під час накладання псі-енергії психічних процесів, котрі відбуваються в цей момент, на властивості та психічні утворення людини» [1, с. 241].

Отже, психічна депривація опосередковано пов'язана з психічним станом депривованої особистості. Насамперед, вона спричиняє зміну параметрів психіки особистості (психічних процесів, психічних властивостей та психічних утворень), а вже ті сукупно з іншими чинниками впливають на формування того чи іншого психічного стану людини.

Реально певний психічний стан людини залежить від психічних процесів, що перебігають у даний час, і накладаються на її психічні властивості й психічні утворення. Тому за тих самих деприваційних умов психічний стан особистості може бути різним. Наприклад, двоє дітей є ізгоями у шкільному класі, тобто знаходяться в однакових деприваційних умовах, проте одна дитина впадає в депресію, відмовляється ходити до школи, плаче, страждає, просить батьків перевести її в іншу школу (є випадки і самогубства на цьому підґрунті), а друга не лише чинить опір своїм кривдникам, а й стає агресивною, мстить їм, сама знущається над ними.

Інший приклад, чернець, що присвятив себе служінню Богу і усамітнився від людей, переживає інші психічні стани, ніж злочинець, який відбуває покарання в одиночній камері.

Таким чином, оскільки психічна депривація відображає зміни параметрів психічних процесів, психічних властивостей і психічних утворень, то власне вони є первинними відносно психічних станів.

Висновки. Представники статично-психоперманентного підходу розглядають депривацію й психічну депривацію, як психічний стан людини, котрий виник унаслідок незадоволення потреб. Проте нами доведено, що психічний стан людини безпосередньо не пов'язаний з її психічною депривацією, оскільки у відношенні до психічних процесів, психічних властивостей і психічних утворень, він виступає відображенням їхнього інтегрованого впливу в певний період часу, тобто є наслідком їхньої дії. Разом з цим виявлено, що власне психічна депривація людини спричиняє зміну параметрів її психічних процесів, психічних властивостей і психічних утворень, що передусім впливає на якість функціонування психіки. Тому психічну депривацію людини слід досліджувати у контексті якості функціонування її психіки, а за допомогою статично-психоперманентного підходу не можна адекватно розкрити сутність і зміст психічної депривації людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варій М.Й. Загальна психологія: підручник / М.Й. Варій; Львів. держ. ун-т безпеки життєдіяльності. – [4-те вид., виправ. і доповн.]. – К. : Знання, 2014. – 1047 с.
2. Гошовський Я.О. Становлення образу Я в підлітків школи-інтернату в умовах депривації батьківського впливу: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Гошовський Ярослав Олександрович: АПН України, Інститут психології імені Г. С. Костюка. – К., 1995. – 177 с.
3. Лангмейер И. Психическая депривация в детском возрасте / И. Лангмейер, З. Матейчек; [пер. с чехосл. Г.А. Ов-

- сянникова]. – [Изд. 1-е русск.]. – Прага: ЧССР : Авиценум. Медицинское издательство, 1984. – 334 с
4. Левитов М.Д. О психических состояниях человека / М.Д. Левитов. – М. : Просвещение, 1964. – 342 с.
 5. Левитов Н.Д. Определение психического состояния / М.Д. Левитов // Психология состояний. Хрестоматия: [сост. Т.Н. Васильева, Г.Ш. Габдреева, А.О. Прохоров; под ред. А.О. Прохорова]. – М. : ПЕР СЭ; СПб.: Речь, 2004. – С. 31–34.
 6. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / Сергій Дмитрович Максименко. – К. : Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
 7. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі: [в 2 т.] / С.Д. Максименко. – К. : Форум, 2002. – Т.1: Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. – 2002. – 319 с.
 8. Маслюк А.М. Особливості переживання людиною довготривалої фізіологічної депривації (на матеріалах голодоморів в Україні): дис. ... канд. псих. наук: 19.00.01 / Маслюк Андрій Миколайович: НАПН України, Інститут психології імені Г.С. Костюка. – К., 2010. – 231 с.
 9. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. О.М. Степанов]. – К. : «Академвидав», 2006. – 424 с.
 10. Российская педагогическая энциклопедия: [в 2 т.] / [редкол.: В.В. Давыдов (глав. ред.) и др.]. – М. : БРЭ, 1993 – 528 с.
 11. Феденко Н.Ф. Общие вопросы военной психологии / Н.Ф. Феденко // Основы военной психологии и педагогики: учеб. пособ. – [2-е изд., перераб.]. – М. : Воениздат, 1981. – С. 7–32.

REFERENCES

1. Varyi M.Y. General Psychology: [textbook] / M.Y. Varyi; Lviv State University of Life Safety. – [4th edition, correc. and supplm.]. – Kyiv : Znannia, 2014. – 1047 p.
2. Hoshovskiy Ya.O. Formation of the Self-image of Teenagers in Orphan Boarding Schools in the Conditions of Deprivation of Parental Influence: thesis for ... a candidate degree in psychology: 19.00.07 / Hoshovskiy Yaroslav Oleksandrovych: Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk. – Kyiv, 1995. – 177 p.
3. Laugmeier J. Psychological Deprivation in Childhood / J. Laugmeier, Z. Matejcek; [transl. from Czech by G. A. Ovsyannikova]. – [1st Russian publication]. – Prague: Czechoslovak Socialist Republic : Avicenum. Medical publishing house, 1984. – 334 p.
4. Levitov N.D. On Mental States of Man / N.D. Levitov. – Moscow : Prosveshcheniye, 1964. – 342 p.
5. Levitov N.D. Determination of the Mental State / N.D. Levitov // Psychology of States. Reader: [compiled by T.N. Vasilyeva, G.Sh. Gabdreeva, A.O. Prokhorov; edited by A.O. Prokhorov]. – Moscow : PER SE; St. Petersburg : Rech, 2004. – pp. 31–34.
6. Maksymenko S.D. Genesis of Personality Realization / Serhiy Dmytrovych Maksymenko. – Kyiv : "KMM" publishing house, 2006. – 240 p.
7. Maksymenko S.D. Development of the Psyche in Ontogenesis: [in 2 vol.] / S.D. Maksymenko. – Kyiv : Forum, 2002. – Vol. 1: Theoretical and Methodological Problems of Genetic Psychology. – 2002. – 319 p. (in Ukrainian)
8. Masliuk A.M. Peculiarities of Experiencing a Long-term Physiological Deprivation (on Materials of Famines in Ukraine): thesis for ... a candidate degree in psychology: 19.00.01 / Masliuk Andriy Mykolayovych: Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Psychology named after G. S. Kostyuk. – Kyiv, 2010. – 231 p.
9. Psychological Encyclopedia / [compiled by O.M. Stepanov]. – Kyiv : "Akademvydav", 2006. – 424 p.
10. Russian Pedagogical Encyclopedia: [in 2 vol.] / [edited by V.V. Davydov (chief editor) and others]. – Moscow : BRE, 1993 – 528 p.
11. Fedenko N.F. General Questions of Military Psychology / N.F. Fedenko // Fundamentals of Military Psychology and Pedagogy: A textbook. – [2-nd edition, reviewed]. – Moscow : Voenizdat, 1981. – P. 7–32.

Critical Analysis of the Static and Psychopermanent Approach to the Interpretation of the Human Psychic Deprivation

Yu. M. Terletska

Abstract. The main aspects of critical analysis of a static and psychopermanent approach to the interpretation of the human psychic deprivation are revealed in the article. The representatives of the static and psychopermanent approach consider deprivation and psychic deprivation as the psychic state of a person, which arose as a result of dissatisfaction of needs. However, the psychic state of man is not directly related to its psychic deprivation, since in relation to mental processes, mental properties and mental formations, it is a reflection of their integrated influence over a certain period of time, that is, it is a consequence of their action. And the psychic deprivation of a person actually causes a change in the parameters of its mental processes, mental properties and mental formations, which primarily affects the quality of the functioning of the psyche. Therefore, the psychic deprivation of man should be investigated in the context of the quality of the functioning of his psyche.

Keywords: deprivation, psychic deprivation of man, static and psychopermanent approach, psychic state, parameters of the psyche.

Критический анализ статически-психоперманентного подхода к толкованию психической депривации человека

Ю. М. Терлецкая

Аннотация. В статье раскрываются основные аспекты критического анализа статически-психоперманентного подхода к толкованию психической депривации человека. Представители статически-психоперманентного подхода рассматривают депривацию и психическую депривацию, как психическое состояние человека, которое возникло вследствие неудовлетворения потребностей. Однако психическое состояние человека напрямую не связано с его психической депривацией, поскольку в отношении психических процессов, психических свойств и психических образований, оно выступает отражением их интегрированного влияния в определенный период времени, то есть является следствием их действия. А психическая депривация человека собственно вызывает изменение параметров его психических процессов, психических свойств и психических образований, прежде всего влияет на качество функционирования психики. Поэтому психическую депривацию человека следует исследовать в контексте качества функционирования его психики.

Ключевые слова: депривация, психическая депривация человека, статически-психоперманентный подход, психическое состояние, параметры психики.